

УДК (477)340.1“1960/1980”

К.М. ЛІСОГОРОВА,

канд. юрид. наук, доц., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0697-4186>

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УРСР У 1960–1980-х РОКАХ

Ключові слова: система правоохоронних органів, період застою, Конституція УРСР

У другій половині 60-х років ХХ століття пріоритету набула тенденція щодо зміцнення централістських начал у багатьох сферах державного управління. Вади в КПРС трансформувались на всю політичну систему радянського суспільства, яка загрузла в бюрократизмі та продовжувала втрачати гнучкість, здатність адекватно реагувати на суспільні процеси. Негативні явища в політичній системі радянського суспільства, в тому числі її головному елементі – Радянській державі, затушовувалися парадними фразами про всебічний розвиток демократії, що було не більше ніж демагогією [1, с.455].

Посилювався тиск адміністративно-командного апарату на усі сфери суспільно-політичного життя, почалося формування тіньової економіки у середовищі партійно-державної номенклатури.

В умовах панування командно-адміністративної системи негативні явища були наявними і в системі правоохоронних органів республіки.

Мала місце фактична безкарність бюрократії – її адміністративна, матеріальна та юридична невразливість (непідсудність). Інструкція ЦК КПРС прямо забороняла правоохоронним органам тримати, збирати, накопичувати будь-який «негатив» щодо номенклатурщиків в партійних та державних органах. В роки застою непоодинокими були заборони допиту посадових осіб [2, с.281].

На законодавчому рівні були закріплені значні повноваження органів державної влади і управління стосовно здійснення загального керівництва та контролю за діяльністю правоохоронних органів в республіці.

Аналіз положень щодо завдань, організації, повноважень та діяльності правоохоронних органів в Українській РСР у 1960–1980-х роках знаходять своє відображення у працях Г.Н. Агеєвої, Т.В. Варфоломеевої, Б.А. Галкіна, О.В. Зайчука, О.Г. Каратуєва, О.М. Майбороди та ін.

У 1978 році було затверджено Конституцію УРСР, яка була розроблена у повній відповідності до Конституції СРСР 1977 року. Більшість положень Конституції УРСР мали декларативний характер і не відповідали тогочасним реаліям.

Нова конституція декларативно підкреслювала зростання ролі народу в управлінні суспільством, надавала широкі права громадським організаціям і підвищувала роль та значення рад. Усі ці положення були фіктивними і суто формальними. Саме партія і партійні організації були реальними місцями зосередження реальної влади [3, с.388].

У зв'язку з прийняттям Конституції СРСР 1977 року і Конституції УРСР 1978 року було прийнято ряд нормативних актів щодо удосконалення організації та діяльності органів правосуддя, прокуратури, внутрішніх справ, юстиції.

Принципи організації та діяльності судових органів були визначені Законом «Про судоустрій УРСР» від 30.06.1960 року, який був прийнятий у повній відповідності до «Основ законодавства про судоустрій Союзу РСР» 1958 року. У подальшому до нього вносилися зміни та доповнення. У відповідності до Основ видавалися усі законодавчі акти про судоустрій. Відповідно, загальносоюзні та республіканські законодавчі акти про судоустрій знаходилися у відносинах певної субординації. Основи цементували усю систему законодавства про судоустрій, здійснюючи управління нею шляхом встановлення загальних положень, а також шляхом розмежування но-

рмотворчої компетенції між союзом і союзними республіками у вирішенні конкретних питань судоустрою [4, с.8].

У статті 149 Конституції УРСР 1978 року було зазначено, що «правосуддя в Українській РСР здійснюється тільки судом». Судова система республіки була такою: Верховний суд Української РСР, обласні суди, Київський міський суд, районні (міські) народні суди [5, с.155]. Народні судді районних (міських) народних судів обиралися громадянами району (міста) строком на п'ять років. Народні засідателі районних (міських) народних судів обиралися на зборах громадян за місцем їх роботи або проживання строком на два з половиною роки. Вищестоящі суди обиралися відповідними радами народних депутатів строком на п'ять років.

Відповідно до статті 152 Конституції УРСР Верховний Суд Української РСР визначався найвищим судовим органом республіки. Верховний суд Української РСР обирався Верховною Радою УРСР у складі Голови, його заступників, членів та народних засідателів. Розгляд цивільних та кримінальних справ у всіх судах здійснювався колегіально. В суді першої інстанції за участю народних засідателів, які при здійсненні правосуддя користувалися усіма правами судді.

30.11.1979 року був прийнятий закон СРСР «Про Верховний Суд СРСР» [6]. Відповідно до ст.6 закону, Верховний Суд СРСР обирався Верховною Радою СРСР строком на п'ять років у складі Голови, його заступників, членів і народних засідателів. До складу Верховного Суду СРСР входили голови Верховних Судів союзних республік, як члени Верховного Суду СРСР за посадою.

Керівництво судами та органами державного нотаріату в УРСР з 1963 року здійснював Верховний Суд УРСР. Тільки окремі питання керівництва юстицією були віднесені до відання Юридичної комісії при Раді Міністрів Союзу РСР та відповідної комісії при республіканській Раді Міністрів. У 1970 році було створено союзно-республіканське Міні-

стерство юстиції СРСР. До його компетенції було віднесено підготовку пропозицій з кодифікації законодавства, керівництво судами, адвокатурою, нотаріатом, органами ЗАГСу. У жовтні 1970 року в УРСР було утворено Міністерство юстиції та відділи юстиції виконавчих комітетів обласних рад, а постановою Ради Міністрів Української РСР у вересні 1972 року було затверджено Положення про Міністерство юстиції Української РСР [7].

Законом СРСР від 25.06.1980 року затверджувалася нова редакція Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про судоустрій в СРСР [8]. До цієї редакції Основ вперше було включено ст.2 – «Законодавство про судоустрій в СРСР», в якій було сказано, що судоустрій в СРСР визначається Конституцією СРСР, конституціями союзних та конституціями автономних республік, Основами та прийнятими у відповідності з ними іншими законодавчими актами Союзу РСР, законами про судоустрій та іншими законодавчими актами союзних республік [4, с.4].

У 1981 році в Українській РСР були прийняті закони «Про судоустрій Української РСР» [9], «Про вибори районних (міських) народних судів Української РСР» [10], «Про порядок відкликання народних суддів і народних засідателів районних (міських) народних судів Української РСР» [11].

Законом «Про зміни і доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 27.10.1989 року були внесені істотні зміни у розділ 18 Конституції УРСР «Суд і Арбітраж». Відповідно до внесених змін судова система складалася з Верховного суду УРСР, Верховного суду Автономної Республіки Крим, обласних судів, Київського міського суду, районних (міських) народних судів. Судді районних народних судів обиралися строком на десять років Радами народних депутатів. А законом «Про зміни і доповнення до Конституції УРСР» від 24.10.1990 року судова система України була виведена з під порядкування органам СРСР [12, с.109].

Партійні органи також не обходили своєю увагою діяльність суду і прокуратури в державі. Вони аналізували роботу і стан кадрового забезпечення судів і прокуратури, визначали заходи щодо усунення виявлених вад. Показовою щодо цього була прийнята у липні 1970 року постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо поліпшення роботи судових і прокурорських органів» [13, с.272].

Республіканська прокуратура діяла на підставі Положення про прокурорський нагляд в СРСР, яке було затверджено ще в травні 1955 року указом Президії Верховної Ради СРСР.

Відповідно до ст.162 Конституції УРСР 1978 року найвищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів усіма міністерствами, державними комітетами й відомствами, підприємствами установами та організаціями, виконавчими й розпорядчими органами місцевих Рад народних депутатів, колгоспами, кооперативними та іншими громадськими організаціями, службовими особами, а також громадянами на території УРСР здійснювався Генеральним прокурором СРСР і підлеглими йому Прокурором Української РСР та нижчестоящими прокурорами. Строк повноважень Прокурора УРСР та нижчестоящих прокурорів складав п'ять років.

30.11.1979 року Верховна Рада СРСР прийняла закон «Про прокуратуру СРСР» [14]. Відповідно до закону органи прокуратури становили єдину та централізовану систему.

Система органів прокуратури включала в себе прокуратуру Союзу РСР, прокуратури союзних, автономних республік, країв, областей, автономних областей, автономних округів, прокуратури районі, міські. До системи входили також військові прокуратури, транспортні [15, с.165]. Зокрема, організація та порядок діяльності військової прокуратури визначався законом «Про прокуратуру СРСР», Положенням про військову прокуратуру, яке було затверджено указом Президії Верховної Ради СРСР від 06.08.1981 року «Про затвердження положення про військову прокуратуру», а також іншими законодавчими актами Союзу РСР [16, с.70].

Однією з ланок правоохоронної системи в УРСР були органи внутрішніх справ. Вони склалися з органів міліції, виправно-трудо-вих закладів, слідства, пожежної охорони, штабних і інших служб.

У липні 1966 року відповідним указом Президії Верховної Ради СРСР було утворено союзно-республіканське міністерство охорони громадського порядку СРСР [17], яке у листопаді 1968 року було перейменовано у Міністерство внутрішніх справ СРСР. Вже у грудні цього року Міністерство охорони громадського порядку Української РСР отримало назву Міністерство внутрішніх справ Української РСР [18].

Мав місце посиленій контроль за роботою та діяльністю органів внутрішніх справ з боку партійних структур. Так, наприклад, у листопаді 1968 року була ухвалена постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по зміцненню міліції». Принципи діяльності, завдання міліції знайшли своє відображення в указі Президії Верховної Ради СРСР від 08.06.1973 року «Про основні обов'язки і права радянської міліції по охороні громадського порядку і боротьбі зі злочинністю».

До системи громадських організацій та органів громадської самодіяльності, які взаємодіяли з міліцією належали добровільні народні дружини по охороні громадського порядку, товариські суди, ради громадських пунктів по охороні порядку, ради профілактики на підприємствах, в організаціях та установах, позаштатні співробітники міліції, громадські ради при інспекціях у справах неповнолітніх [19, с.18].

Товариські суди організовувалися в трудових колективах та за місцем проживання громадян. Їхній підсудності передавалися справи про порушення виробничої і трудової дисципліни, про антигромадські вчинки і злочини, ступінь суспільної безпеки яких не тягло за собою кримінальної відповідальності. Товариські суди застосовували методи громадсь-

кого впливу, також мали право порушувати перед народним судом клопотання про застосування кримінального покарання [13, с.270].

Товариські суди не входили в судову систему, керівництво ними здійснювали профспілкові організації та виконавчі комітети Рад депутатів трудящих [20, с.238].

У патрулюванні вулиць, площ, парків, скверів та інших громадських місць Української РСР брало участь понад 2,5 мільйона дружинників. Відповідно до Положення про громадські пункти охорони порядку в Українській РСР дані громадські пункти охорони порядку створювались для об'єднання зусиль штабів добровільних народних дружин, товариських судів, селищних, сільських, вуличних, кварталних, дільничних, будинкових комітетів, громадських інспекцій у справах неповнолітніх та ін. щодо охорони громадського порядку та профілактики правопорушень на закріпленій за ними території [19, с.28].

У червні 1965 року Указом Президії Верховної Ради УРСР було внесено зміни і доповнення до Положення про адвокатуру УРСР 1962 року [21]. Відповідно до внесених змін керівництво та контроль за діяльністю колегій адвокатів покладалися на Юридичну комісію, яка затверджувала кількісний склад колегій адвокатів, організувала та проводила вибори керівних органів колегії, затверджувала за погодженням із профспілковими органами правила внутрішнього розпорядку колегій адвокатів, видавала інструкції та інші акти з питань діяльності адвокатури.

30.11.1979 року був прийнятий закон «Про адвокатуру в ССР» [22]. У ньому, зокрема, зазначалось, що адвокатура сприяє охороні прав і законних інтересів громадян та організацій, здійсненню правосуддя, вихованню громадян у дусі дотримання трудової дисципліни, поваги до прав, честі та гідності інших осіб.

Міністерства юстиції СРСР і УРСР контролювали дотримання колегіями адвокатів законодавства, яке регулювало діяльність адвокатури, встановлювали порядок оплати юридичної

допомоги і оплати праці адвокатів. Також для організації роботи адвокатів з надання правової допомоги в містах та інших населених пунктах утворювались юридичні консультації.

Нове Положення про адвокатуру УРСР було затверджено Верховною Радою УРСР 01.10.1980 року. Положення детальніше регламентувало діяльність колегій адвокатів республіки та розширило види юридичної допомоги громадянам.

Колегії адвокатів в Україні формувалися за територіальним принципом, який існував і до цього, створювались також обласні та Київська міська колегії адвокатів. У 1980 році в Україні діяло 25 обласних і одна міська колегія адвокатів, які налічували 4186 чоловік. Крім того у законодавстві було передбачено, що за згодою Міністерства юстиції можуть діяти між територіальні та інші колегії (наприклад, Ін'юрколегія). Але ця норма мала декларативний характер [23, с.51].

Питання організації та діяльності нотаріату регулювались як загальносоюзним так і республіканським законодавством: так, у грудні 1974 року Верховною Радою УРСР був прийнятий закон «Про державний нотаріат, в основу якого було покладено закон СРСР «Про державний нотаріат», прийнятий у липні 1973 року. В Українській РСР діяла широка мережа державних нотаріальних кантор. Їх налічувалось 722 [24, с.30].

Вирішення господарських спорів між підприємствами, установами, організаціями покладалося на органи державного арбітражу. 17.01.1974 року постановою Ради Міністрів СРСР Державний Арбітраж при Раді Міністрів СРСР був перетворений в союзно-республіканський орган [25]. Вже у травні цього року було затверджено Положення про Державний арбітраж при Раді Міністрів Української РСР [26].

У підсумку, незважаючи на численні заходи щодо поліпшення роботи правоохоронних органів в Українській РСР в 1960–1980-х роках, зберігання командно-адміністративної системи з її надмірно регламентацію та

централізацію робило подібні спроби не ефективними Уся система правоохоронних органів республіки потребувала суттєвого оновлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія держави і права України: у 2 т. Т. 2 / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, К. : Ін Юре, 2000. 580 с.
2. Каратуев А. Г. Советская бюрократия. Система политико-экономического господства и ее кризис (1919–1991). Белгород : Везелица, 1993. 371 с.
3. Історія України: Нове бачення: у 2-х т. Т. 2 / під заг. ред. В. А. Смолія. Київ : Україна, 1996. 496 с.
4. Агеева, Г. Н. Законодательство о судостроительстве в СССР : учеб. пособие. Москва : ВЮЗИ, 1985. 54 с.
5. Історія конституційного законодавства України : зб. док. / упоряд. В. Д. Гончаренко. Харків : Право, 2007. 256 с.
6. Про Верховний Суд СРСР : Закон СРСР // Відомості Верховної Ради СРСР. 1979. № 49. Ст. 842.
7. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції Української РСР // ЗП УРСР. 1972. № 9. Ст. 85.
8. О внесении изменений и дополнений в Основы законодательства о судостроительстве Союза ССР, союзных и автономных республик : Закон СССР // Відомості Верховної Ради СРСР. 1980. № 27. Ст. 545.
9. Про судострой Української РСР» : Закон УРСР // Відомості Верховної Ради УРСР. 1981. № 24. Ст. 357.
10. Про вибори районних (міських) народних судів Української РСР : Закон УРСР // Відомості Верховної Ради УРСР. 1981. № 24. Ст. 358.
11. Про порядок відкликання народних суддів і народних засідателів районних (міських) народних судів Української РСР : Закон УРСР // Відомості Верховної Ради УРСР. 1981. № 24. Ст. 359.
12. Зайчук О. В.. Верховний суд УРСР. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 1 : Історія держави і права України / [редкол. В. Д. Гончаренко та ін.]. Харків : Право, 2016. 848 с.
13. Політична історія України. XX століття: у 6 т. / голова редкол. І. Ф. Курас. К. : Генеза. Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002.). 2003. 606 с.
14. Про прокуратуру СРСР : Закон СРСР // Відомості Верховної Ради СРСР. 1979. № 49. Ст. 843.
15. Организация суда и прокуратуры в СССР : учебник / под ред. Н. А. Баженов. М. : Юрид. лит., 1988. 288 с.
16. Басков, В. И. Прокурорский надзор в СССР : учебник / В. И. Басков. М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1991. 304 с.
17. Про утворення союзно-республіканського Міністерства охорони громадського порядку СРСР : Указ Президії Верховної Ради СРСР // Відомості Верховної Ради СРСР. 1966. № 30. Ст. 594.
18. О переименовании Министерства охраны общественного порядка Украинской ССР в Министерство внутренних дел Украинской ССР : Указ Президиума Верховного Совета Украинской ССР // Ведомости Верховного Совета УССР. 1968. № 51. Ст. 346.
19. Коваль Л. В. Охрана общественного порядка. К. : Політвидав України, 1988. 94 с.
20. Организация суда и прокуратуры СССР / под ред. Б. А. Галкина. Москва : Юрид. лит., 1967. 302 с.
21. Про внесення змін і доповнень до Положення про адвокатуру Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. 1965. № 26. Ст. 428.
22. Про адвокатуру в СРСР : Закон СРСР // Відомості Верховної Ради СРСР. 1979. № 49. Ст. 846.
23. Історія адвокатури України. Ч. 1 / [Т. В. Варфоломеева та ін.] ; 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : СДМ-Студіо, 2002. 286 с.
24. Рудик С. Радянському нотаріату – 60 років // Радянське право. 1982. № 11. С. 29–32.
25. О дальнейшем совершенствовании организации и деятельности органов государств-

венного арбитража : Постановление Совета Министров СССР // СП СССР. 1974. № 4. Ст. 19.

26. Про подальше удосконалення органі-

зації і діяльності органів державного арбітражу УРСР : Постанова Ради Міністрів Української РСР // ЗП УРСР. 1974. № 6. Ст. 4.

Лисогорова К. М. Особливості організації та діяльності правоохоронних органів УРСР у 1960–1980-х роках // Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 4. С. 120–125. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_21.pdf

Розглянуті принципи організації, завдання органів правосуддя, прокуратури, юстиції, внутрішніх справ в Українській РСР у період застою. На підставі дослідження загальносоюзних та республіканських нормативно-правових актів показано особливості діяльності правоохоронних органів в УРСР у 1960–1980-х роках.

Лисогорова Е.Н. Особенности организации и деятельности правоохранительных органов в УССР в 1960-х-1980-х годах.

Рассмотрены принципы организации, задачи органов правосудия, прокуратуры, юстиции, внутренних дел в Украинской ССР в период застоя. На основе исследования общесоюзных и республиканских нормативно-правовых актов показано особенности деятельности правоохранительных органов в УССР в 1960-х-1980-х годах.

Lisohorova K.M. Features of Organization and Activity of Law Enforcement Bodies in the Ukrainian SSR in the 1960–1980s.

The article deals with the principles of organization, the task of the bodies of justice, prosecutor's office, justice, and internal affairs in the Ukrainian SSR during stagnation. On the basis of the study of all-union and republican legal acts, the peculiarities of the activity of law-enforcement bodies in the Ukrainian SSR in the 1960–1980s are shown.

Форум права Форум